

vo. To nie je anonymný jazyk „kohokoľvek“. V každej vete cítiť osobitné individuálne prežitie a samostatné podanie problematiky. Suchý, neosobný, fráзовitý spôsob podávania marxizmu bujnel v rokoch dogmatizmu a pokladal sa dokonca za „cnosť“ a dobrý tón. Takýto spôsob poskytoval nesamostatným hlavám pohodlnú a lacnú záruku, že sa neuchýlia od citátu, od litery marxizmu. Netreba zdôrazňovať, že aj táto zdanlivo formálna stránka je od základu cudzia živému marxistickému učeniu. Popravde treba povedať, že sa ešte dodnes nestala úplne záležitosťou minulosti. Aj po tejto stránke predstavuje publikácia L. Szántóa príklad ozajstného, živého podania a tvorivého interpretovania myšlienok marxisticko-leninského učenia. Myšlienky a slová sú jasné, zrozumiteľné, lo-

gické a hlboko presvedčivé. Práca je prístupná aj na tých miestach, kde sa rozoberajú zložité teoretické otázky. Je to vzácna črta a bolo by žiadúce, aby každý teoretický a politický pracovník našiel „vlastný jazyk“, vlastnú formu prejavu.

V záujme úplnosti je potrebné uviesť, že L. Szántó sa nesústredil na prebojovanie leninizmu a leninských noriem práce iba po roku 1953, prípadne po roku 1956. Je to jeho celoživotná orientácia, od ktorej sa neodklonil ani v rokoch kultu osobnosti, keď sme mnohí jeho zameranie nechápali, iní zhovievavo „trpeli“, a žiaľ, mnohí aj zazlievali. Iba v takomto rámci je možné správne pochopiť miesto Ladislava Szántóa v marxistickom myslení na Slovensku a plne oceniť aj samotnú recenzovanú prácu.

F. Vartík

O FILOSOFICKÉM DÍLE SOUDRUHA M. M. ROZENTALA

V roce 1961 vyšly ve slovenském překlade Rozentalovy *Principy dialektické logiky*. Koncem roku 1963 vyšla v Sovětském svazu další Rozentalova kniha *Lenin a dialektika*.

Tato úvaha nechce být recenzí o jednotlivých Rozentalových pracech, ale spíše vyrovnáním s onou etapou marxistického filosofického myšlení, kterou Rozentalovo dílo jako celek představuje.

Úvod

V třicátých letech, kdy ovzduší kultu osobnosti dusilo filosofické rozpracovávání *Kapitálu* a otázek marxistické dialektiky, zůstaly články soudruha Marka Mojsejeviče Rozentala o filosofických otázkách *Kapitálu* jakýmsi posledním hlasem volajícího na poušti v záplavě brožur a statí, vycházejících ze Stalinovy brožury *O dialektickém a historickém materialismu* jako z vyšší fáze marxistického myšlení.¹ Spolu

se statí soudruha E. Sitkovského *K otázce totožnosti dialektiky, logiky a teorie poznání*² a se statí soudruha O. Rozenbljuma *K otázce logiky Marxova Kapitálu*³ držely Rozentalovy články prapor Leninova filosofického odkazu. Tyto články jsou základem Rozentalovy pozdější knihy *Otázky dialektiky v Marxově Kapitálu*,⁴ jež vyšly roku 1955. Ač je obsah příslušných kapitol této Rozentalovy knihy přímo totožný s obsahem příslušných Rozentalových článků, Rozentalova kniha o *Kapitálu* má opačnou historickou úlohu, než měly jeho články, psané dvacet let předtím. Rozentalova kniha *Otázky dialektiky v Marxově*

¹ M. M. Rozental, *Zpracování kategorie podstaty a jevu v Marxově Kapitálu*. Pod znamením marksisma (1933), č. 3.

² Pod znamením marksisma (1933), č. 11 – 12.

³ Pod znamením marksisma (1935), č. 2.

⁴ M. M. Rozental, *Voprosy dialektiki v Kapitale Marksa*, Moskva 1955.

Kapitálu vyšla už v době, kdy začínalo opětné rozvíjení marxistické gnoseologie na základě Marxova *Kapitálu*. A tváří v tvář tomuto svěžímu proudu, jenž se v roce 1955 už projevoval zejména Iljenkovovými články, je Rozentalova kniha konzervativním filosofickým dílem, zatíženým filosofickými hledisky údobí kultu osobnosti a jejich absolutizací formálně logických postupů. Rozental přistupoval k Marxovu „*Kapitálu*“ jako k dílu, z jehož ekonomického obsahu činil subtilní ilustraci předem daných neproblematických stalinských představ o zákonu, o nutnosti, o rozporu. Rozentalovi je v této knize už předem zcela jasné a nesporné, co to je zákon, co to je rozpor, co to je indukce, a pouze ukazuje, jak Marx naplňoval tyto nesporné filosofické principy zvláštním ekonomickým obsahem. Dialektický obsah *Kapitálu* je zde předem odsouzen, aby hrál úlohu zvláště subtilních, leč poslušných ilustrací Rozentalovy nedialektické koncepce zákona rozporu.⁵

Opět odlišně nutno hodnotit Rozentalovu knihu *Principy dialektické logiky*.⁶ Soudruh Rozental si nečiní v této knize tématem Marxův *Kapitál*, ale odhaluje zde hlouběji, co plyne z metodických postupů *Kapitálu* pro celou gnoseologii a logiku, než činil v předešlé knize, věnované tematicky *Kapitálu*. Zatím co v *Otázkách dialektiky v Marxově Kapitálu* figurovalo bohatství ekonomického obsahu, leč bylo podřízeno předem danému zjednodušujícímu filosofickému schematu o zákonu, rozporu, indukci atd., v *Principech dialektické logiky* už ekonomický obsah *Kapitálu* téměř nefiguruje, ale tato kniha odpovídá na základní otázky dialektické a formální logiky z pozic metodologie Marxova *Kapitálu*. *Principy dialektické logiky* vyšly 4 roky po XX. sjezdu, v době, kdy už rozvoji teoretické práce hrozí nekritické zabsolutňování matematické logiky více než dogmatické rozvíjení marxistické dialektiky. Proto mají, podle našeho názoru, Rozentalovy *Principy dialektické logiky* historicky progresivní význam přes to, že v nich doznívají nedialektické ontologické

a gnoseologické předpoklady, jež tak otevřeně a nehorázně bily do očí v Rozentalových *Otázkách dialektiky v Marxově Kapitálu* a v jeho *Marxistické dialektické metodě*.

V třetí podkapitole si zevrubně ukážeme, jak v *Principech dialektické metody* soudruh Rozental hluboce zobecnil metodologii Marxova *Kapitálu*, jak *Principy dialektické logiky* skutečně tvoří základy dialektické logiky. Ukážeme si i to, že i v této nesmírně významné knize se uplatňují nedialektické stalinské představy o objektivních zákonitostech a o teorii poznání.

1. Pojetí podstatných souvislostí v dílech soudruha Rozental

Jak známo, Lenin ve *Filosofických sešitech* označoval absolutizování příčinnosti za kantismus.⁷ Marxističtí filosofové pracovníci, kteří v třicátých a čtyřicátých letech a na počátku padesátých let psali o objektivních zákonech, sice slovy vyznávali Leninovu myšlenku, ale fakticky vydávali příčinnost za nejvyšší formu dialektické souvislosti.⁸ Soudruh Rozental v knize *Otázky dialektiky v Marxově Kapitálu*, jež oplývá tolika subtilními citacemi ekonomického obsahu *Kapitálu*, tvrdí, že prý z *Kapitálu* plyne, že kauzalita je jediným univerzálním typem zákona.

„Pojem zákona a pojem vnitřních souvislostí jsou u Marxe vcelku totožné pojmy. Zákon není nic jiného než výraz vnitřních, podstatných souvislostí a vzájemných závislostí jevů. Pod vnitřními souvislostmi a

⁵ V tomto smyslu jsem Rozentalovy *Otázky dialektiky v Marxově Kapitálu* kritizoval ve své práci *Přínos Marxova Kapitálu k poznání společenských zákonů*, Praha 1962, 4 n.

⁶ M. M. Rozental, *Principy dialektické logiky*, v slovenském překladu vyšlo roku 1961.

⁷ Lenin, *Filosofické sešity*, česky, 129–133.

⁸ Psal jsem o tom zevrubněji v práci *Přínos Marxova Kapitálu k poznání společenských zákonů*, Praha 1962, V. kapitola.

závislostmi jeví chápe Marx vztah mezi dvěma nebo několika jevy, při němž jedny jevy chápe jako příčinu, základ a druhé jako nevyhnutelný účinek, výsledek. Taková je např. souvislost mezi dělníkovou prací, vytvářející nadhodnotu, a všemi druhy kapitalistického bohatství — ziskem, rentou, úrokem atd. V tomto vzájemném vztahu jeden jev vystupuje jako příčina, kdežto druhý jako účinek, výsledek.⁹ Toto zásadní Rozentalovo pojetí objektivních zákonitostí je protileninské, nedialektické. Vrcholné Rozentalovo filosofické dílo *Principy dialektické logiky* se zabývá už jen subjektivní dialektikou, dialektikou myšlení, a nekoriguje Rozentalovy nedialektické předpoklady o objektivní realitě.¹⁰ Rozentalovy *Principy dialektické logiky* opravdu skýtají solidní základy dialektiky forem myšlení, a programaticky pevně opírají dialektiku forem myšlení o dialektiku objektivní reality. Ale je Achillovou patou celé této stavby Rozentalova filosofického díla, že mu prototypem objektivní zákonitosti zůstává kauzalita — v protikladu k Marxovu a Leninovu pojetí, že kauzalita je pouze momentem hlubších dialektických zákonitostí.

V *Principech dialektické logiky* formuluje soudruh Rozental — i když velmi stručně — hluboké myšlenky o dialektické povaze objektivní reality. Jednou větou se zmiňuje, že objektivní, reálné¹¹, podstatné souvislosti jsou, jak píše „mnohostupňové, mnohovrstvové, tj. existuje podstata méně hluboká, která je blíže k povrchu věcí, a podstata hlubší, která objasňuje jejich nejskrytější základy. Zastaví-li se analýza na jakémkoliv podstatě prvního nebo druhého stupně, a nepronikne-li do hlubší podstaty jevu, ukáže se nám zkoumaný předmět zkoumaný.¹² Obdobně stručně soudruh Rozental píše, jak jednotlivý předmět existuje v dialektické jednotě s podmínkami své existence.¹³ Ale v kapitole *Odras pohybu a jeho rozporů v logických kategoriích*¹⁴ se zřetelně ukazuje, že soudruhu Rozentalovi není výchozím základem objektivní reality vnitřní rozpornost jednotlivých stránek jed-

ných a těchž předmětů, ale že mu je výlučným prototypem objektivně reálných zákonitostí relativně vnějškový vztah dvou osamostatnělých předmětů, jakým je příčina a účinek. M. M. Rozental zde chápe formální okolnost, že kategorie jsou vždy dvojčlenné (nutnost—nahodilost, příčina—účinek), jako to základní, jako kdyby tato formální dvojčlennost nejpřehledněji vyjadřovala vnitřní rozpornost objektivní reality a zákonitosti objektivní reality.¹⁵ Na str. 220 uváděného překladu *Principů dialektické logiky* soudruh Rozental výslovně redukuje princip determinismu na příčinnost a výslovně užívá formulace, že každá nutnost má svou příčinu. Zatím co Marx a Lenin chápali příčinnost jako jeden z momentů dialektických zákonitostí,¹⁶ soudruh Rozental chápe samu dialektiku nutnosti a nahodilosti jako určitý stupeň intenzity příčinných vztahů (str. 220 uváděného překladu).

⁹ M. M. Rozental, *Voprosy dialektiki v Kapitale Marksa*, Moskva 1955, 26—27, 28.

¹⁰ Soudruh Rozental ztotožňuje podstatu s příčinou výslovně i v *Principech dialektické logiky*. Píše: „Ale i zde je úplně zřejmé, že vztah k výrobním prostředkům je oním základem celku čili příčinou, z níž vyrůstají a vyvíjejí se všechny ostatní stránky a vlastnosti třídy, její vzájemné vztahy s jinými třídami atd.“ (Citováno ze slovenského překladu, str. 393.)

¹¹ Zásadní pojetí, že kauzalita je pouze momentem hlubších dialektických zákonitostí, jsem se pokusil rozpracovat v práci *Přínos Marxova Kapitálu k poznání společenských zákonů* (Rozpravy ČSAV 1962).

¹² *Principy dialektické logiky*, 360.

¹³ Tamtéž, 379.

¹⁴ Tamtéž, 219 n.

¹⁵ Tamtéž, 220 n.

¹⁶ Marx formuloval v 13. kapitole III. knihy *Kapitálu* zákon sestupné tendence míry zisku jako takový, v 14. kapitole formuloval příčiny procesů, jež působí proti směru působení tohoto zákona, a v 15. kapitole odhalil, jak i tyto protichůdně působící tendence vyjadřují vnitřní rozpornost zákona sestupné tendence míry zisku.

Z hlediska těchto obecných souvislostí Rozentalových filosofických názorů je zcela nutným důsledkem Rozentalova mechanického materialismu jeho fetišizace momentu centralismu v socialistické společnosti, jeho tvrzení, že za socialismu a komunismu moment nahodilosti mizí.¹⁷

Systém Rozentalových ontologických názorů je podobný základní pozici fysika D. Bohma. Soudruh Rozental sdílí s Bohmem zásadní názor, že uvnitř procesu téže úrovně platí pouze příčinné vztahy a že teprve spjatost těchto procesů s procesy odlišné úrovně vytváří složitější vztahy, než jsou příčinné vztahy. Rozental píše, že procesy tvorby cen, pokud je chápeme v čisté podobě, nezávisle na konkurenčních vztazích, jsou příčinnými procesy a že teprve působení konkurenčních vztahů vytváří složitější vztahy než příčinné.¹⁸

Teprve ve své letošní knize *Lenin a dialektika* M. M. Rozental zevrubněji píše, jak i za socialismu existují rozpory, neantagonistické rozpory, jak i za socialismu je boj rozporů absolutní a jejich jednota relativní.¹⁹ Ale i v této letošní Rozentalově knize najdeme pouze popisné vymezení povahy neantagonistických rozporů,²⁰ jež se místy blíží Rozentalem obecně popíranému dogmatickému stanovisku, jako by za socialismu stála v popředí stránka jednoty rozporů a jako by stránka boje rozporů ustupovala do pozadí.²¹

Třeba říci, že vymezení podstaty neantagonistických rozporů z roku 1957 českým filosofem Dragoslavem Slejškou [v *Nové myslí* (1957), č. 10] bylo nepoměrně hlubší, než je Rozentalovo vymezení z roku 1963.

Na rozdíl od známé hluboké stati B. M. Kedrova o rozličných typech kvalitativních přeměn z roku 1953 (do češtiny přeložený sborník sovětských statí o dialektickém materialismu, SNPL 1954) soudruh Rozental nevyvozuje typy kvalitativních změn z typů rozporů, jichž řešením jsou dané změny. Spatřuje hlavní rys kvalitativních změn za socialismu v jejich postupnosti²² a nerozlišuje mezi postupnými kvalitativ-

ními změnami, jež řeší antagonistické rozpory a likvidují zaostávající stránku rozporu (revoluční svržení vlády buržoazie postupnou parlamentní cestou), a mezi postupnými kvalitativními změnami za socialismu. K jednorázovým kvalitativním přeměnám počítá bez jakéhokoli zdůvodnění, i „americkou cestu“ vzniku kapitalismu v zemědělství a ekonomickou výstavbu Kuby.

Jak je tedy patrné, ontologické základy Rozentalovy filosofie dosud nepřekonalý stalinský dogmatismus.

2. Pojetí procesu poznání v dílech soudruha Rozental

Podle Marxovy dialektiky teprve duchovní reprodukce konkrétna ve své dialektické všestrannosti poznává podstatné souvislosti. Podle Rozentalu už samo formálně logické eliminování, jímž začíná proces abstrakce, odhaluje podstatu v její „čisté podobě“.²³ Etapu duchovní reprodukce konkrétna Rozental hluboce mylně redukuje na „syntetické dedukování celé konkrétní mnohotvárnosti jevu z výchozí abstrakce“.²⁴

Rozentalův přístup k procesu poznání je směsí základní dogmatické představy, že podstatná určení jsou už předem dána, že veškeré další poznávání je už jen jejich konkretizací, a formálně logické představy, že se poznání redukuje na indukci, analýzu a dedukci, jež je syntézou. Klasikové

¹⁷ M. M. Rozental, *Marxistická dialektická metoda*, SNPL 1954, 88; *Voprosy dialektiki v Kapitale Marksa*, Moskva 1955, 95.

¹⁸ *Voprosy dialektiki v Kapitale Marksa*, Moskva, 404.

¹⁹ M. M. Rozental, *Lenin i dialektika*, Izdatelstvo VPS i A. O. N. pri KPSS, Moskva 1963; o absolutnosti boje protikladů i za socialismu viz zejména str. 278 n.

²⁰ Tamtéž, 243, 256.

²¹ Tamtéž, 292 n.

²² Tamtéž, 294.

²³ *Principy dialektické logiky*, 388–390.

²⁴ Tamtéž, 397.

marxismu nedošli k poznání, že vztah lidí k výrobním prostředkům je podstatný, cestou eliminující analýzy smyslového poznání. Naopak, Marx kritizoval Ricarda, že se omezoval na tento postup. Ale pro filosofy údobí kultu osobnosti byly základní „stavební kameny“ marxismu dány tak absolutně, tak „bezprostředně“, že Rozental interpretoval tuto jejich danost z hlediska formálně logické představy o poznání: „Nové poznatky poznáváme empiricky, k podstatě dospíváme cestou indukce a analýzy, a syntéza je dedukcí na základě už poznané podstaty.“ *Ulpění na formálně logickém pojetí procesu poznání takto má u Rozentalova společenskou úlohu gnoseologického nástroje dogmatismu. Podstatné je tak či onak už předem dáno. Poznáváním nového se může zabývat jen smyslové poznání. Rozumové poznání je odsouzeno k tomu, aby bylo pouhou konkretizací podstaty, jež je ve své čisté podobě už předem dána.*

3. Přínos Rozentalových „Principů dialektické logiky“ rozvoji dialektické logiky

M. M. Rozental je především analytický logik. Oblastí forem myšlení (pojem, soud, úsudek), oblastí logiky jako speciální vědní disciplíny je onou oblastí, pro kterou znamenají Rozentalovy „Principy dialektické logiky“ skutečný přínos. Dva roky po Rozentalových *Principech dialektické logiky* vyšla Kopninova kniha *Dialektika jako logika*²⁵ a sborník *Zákony myšlení*,²⁶ v němž jsou zejména krajně významné stati soudruha B. M. Kedrova. Obě tato díla naprosto konkrétně rozvíjejí náplň dialektické logiky jako vědní disciplíny. Rozentalovy *Principy dialektické logiky* nedosahují ani ve svých nejlepších formulacích průkaznosti, preciznosti a konkrétnosti Kopninových a zejména Kedrovových rozborů. Jsou to však vůbec první formulace o formách myšlení z hlediska dialektické logiky.

Jde zejména o tyto formulace: „Formální logika se nezabývá tím, jakými cestami se poznává pravda. Zajímá se o hotové pravdy, o konečné body poznání, na nichž je

vyznačena „absolutní pravda“. Formální logika tedy ukazuje vědět, jak oddělit nepravdivé od pravdivého, jak dedukovat jednu pravdu z druhé.“²⁷ Soudruh Rozental pak ukazuje, jak i současná matematická logika chápe pravdivost či nepravdivost výpovědi jako něco absolutně daného, jak nepostihuje proces konkretizace pravdy. M. M. Rozental, bohužel, kritizuje pouze dvouhodnotové systémy matematické logiky, ale jeho pozdější rozbor obsahuje i formulace, jež odhalují neadekvátnost i vícehodnotových systémů matematické logiky: „Ač myšlení vidí rozmanitost věcí, představuje ji jako cosi ztrnulého, co je podobné stojícímu filmovému pásu, na němž je každý záběr mrtvý a nehybný.“²⁸ I vícehodnotové systémy matematické logiky přistupují k odrážení objektivně reálného pohybu myšlením jako k soustavě statických průřezů, jako tomu je u dvouhodnotové logiky. „Pohyb, změna je takovou jednotou, takovým vzájemným pronikáním rozporů, díky němuž neexistuje, ani jedna stránka bez druhé a není celku bez souvislosti obou stránek. Každá rozporná stránka podmiňuje svou negaci (t. j. svůj protiklad) nikoliv vnějškově, ale tak, že každá z nich obsahuje to druhé jako své vlastní druhé... Proto je charakteristickým rysem dialektické logiky takový pohyb myšlení, který prostřednictvím souvislosti a vzájemné závislosti přechodu pojmů, soudů a pod. reprodukuje reálné souvislosti věcí. Existence rozporných stránek v jevu se projevuje v dialektickém pojmu konkrétní totožnosti... Princip konkrétní totožnosti má pro dialektickou logiku právě takový základní význam, jaký má pro formální logiku princip abstraktní totožnosti, který ab-

²⁵ B. V. Kopnin, *Dialektika kak logika*, Nakladatelství kijeverské university 1961.

²⁶ B. M. Kedrov, P. Kopnin, P. Tavanec, N. Karabanov, B. Lektorskij, J. Elez, příspěvky ve sborníku *Zákony myšlení*, Moskva 1962.

²⁷ M. M. Rozental, *Principy dialektické logiky*, 110.

²⁸ Tamtéž, 117.

strahuje od vývoje a změny. Princip dialektické logiky orientuje myšlení na takové logické definice, které by vystihovaly a vyjadřovaly vnitřní rozpornost jevů a procesů, dialektiku bytí a nebytí, totožnosti a rozdílu, přechodu jevů v jejich protiklady. To je podstatné hledisko, z něhož přistupuje dialektická logika ke všem logickým formám myšlení, k jejich pohybu. Pojmy, soudy a úsudky jsou pravdivé tehdy, když reprodukuji totožnost v rozdílu a rozporu, a naopak, když objevují v rozdílu a rozporu jejich souvislost a totožnost. Formy myšlení jsou tehdy pravdivé, když souvislost, jednotu, vzájemné přechody pojmů, soudů a pod. odpovídají jednotě, vzájemnému pronikání, přechodům, slovem pohybu objektivních rozporů reálné skutečnosti. Jestliže jevy obsahují rozpory a jestliže se vývoj uskutečňuje prostřednictvím rozporů, spočívá proces jejich poznání v odhalení těchto rozporů.²⁹ Tyto formulace mají, podle našeho názoru, fundamentální význam pro základy dialektické logiky jako vyššího stupně vývoje logiky jako speciální vědní disciplíny.

Ale i tyto formulace současně otevírají možnost té interpretace, že pojem, soud a úsudek nejsou jen nástrojem dialektické metody, odhalujícím vnitřní rozpornost, ale že už sama forma pojmu, soudu a úsudku jako taková vyjadřuje vnitřní rozpornost objektivní reality.³⁰

V protikladu k průkazně zdůvodněnému výkladu Alexejevovy *Dialektiky forem myšlení* (1959) a Kopninovy *Dialektiky jako vědy* (1962) že výpověď, soud je základní formou myšlení, zastává soudruh Rozental ztrnulé pojetí, že základní formou myšlení je pojem.³¹

Soudruh Rozental si, podle našeho názoru, staví klíčovou otázku dialektické logiky — jak odrážet pojmovým myšlením relativně reálný pohyb — příliš bezprostředně. příliš bergsonovsky. V detailnějších rozborech kapitoly o pojmu už celkem opouští své základní myšlenky, že hlavní je odrážet vnitřní rozpornost, jež je zdrojem pohybu, že tím překračuje dialektická

logika formální logiku. V těchto detailnějších výkladech soudruh Rozental upadá do tendence, že dialekticky chápáný pojem má jaksi napodobovat pohyb co do proměnlivosti a nestability. Píše, že buržoazní sociologové přistupují k obsahu pojmu stát tak, že vypočítávají nepodstatné znaky tohoto pojmu a že pouze z hlediska vzniku státu možno rozpoznat, který ze znaků pojmu státu je podstatný. Podobně prý nemohli buržoazní ekonomové vymezit podstatné znaky pojmu „kapitál“, protože se dívali na kapitál jako na věčný.³² Ale nejde přece o to, že Engelsův pojem „stát“ chápe jednotlivé rysy státu jako proměnlivé, nestabilní, přechodné a že to mu umožňuje odhalit podstatný moment instituce „stát“. Jde o to, že Engels vymezil podstatnou rozpornost mezi antagonistickými třídami jako zdroj vnitřní nutnosti existence státu. Podstata věci nespočívá především v bezprostředně genetickém hledisku, ale v proniknutí k poznání oné vnitřní rozpornosti, jež určuje jak nezbytnost vzniku poznávaného předmětu, tak i diferenciaci jeho struktury a zákonitou nutnost jeho dalšího vývoje. Historismus dialektické logiky se neredukuje na genetický přístup k formám myšlení; nejde o to bezprostředně napodobovat objektivně reálný pohyb, ale odrážet onu vnitřní rozpornost, jež je zákonitým zdrojem tohoto pohybu.

Vůbec nejpronikavější částí celého Rozentalova filosofického díla je podkapitola o vzájemném vztahu obsahu a rozsahu pojmů.³³ Soudruh Rozental zde ukazuje, že zákon formální logiky o obráceném poměru mezi obsahem a rozsahem pojmů je založen na pojetí obsahu pojmů jako

²⁹ Tamtéž, 116—118.

³⁰ Takováto tendence je, i když v menší míře, obsažena ve vynikajících rozborech knihy soudruha P. V. Kopnina *Dialektika jako logika*, Nakladatelství kievské university 1961.

³¹ M. M. Rozental, *Principy dialektické logiky*, 182 n.

³² Tamtéž, 187.

³³ Tamtéž, 201—202.

souhrnu znaků, k němuž jsme dospěli cestou eliminace nepodstatných znaků. „Tento zákon formální logiky musí být nezbytně aplikován tam, kde se otázka redukuje na rozlišení jedinečného, zvláštního a obecného, a nelze jej použít tehdy, když zobecňování proniká ke stále hlubšímu odrážení skutečnosti, ke stále hlubšímu odrážení podstaty jevů. Neboť nejobecnější pojmy díky tomu, že odrážejí podstatu největšího množství jevů, jsou i nejobsažnějšími pojmy. Vztah mezi obsahem a rozsahem pojmu zde je přímo opačný, než jak tomu je v tradiční logice.“³⁴ „Rozsah pojmů v kvantové mechanice je širší, větší než v pojmech klasické mechaniky: Zákonitosti klasické mechaniky se staly jednotlivým, krajním případem všeobecnějších zákonitostí, které zkoumá kvantová mechanika. Týž vzájemný vztah existuje mezi pojmy euklidovské geometrie a současnými pojmy neeuklidovských geometrií, mezi učením klasické mechaniky o prostoru a času a učením současné teorie relativity atd. Jak potom možno tvrdit, že pojmy a zákony dnešní fyziky, jež obsahují pojmy a zákony klasické fyziky jen jako spjaté s určitým okruhem jevů, mají chudší obsah ve srovnání s těmito jevy? Jak je zřejmé, čím dále postupuje zobecňování, čím více nových a nových vlastností materiálního světa včleňujeme do horizontu vědecké analýzy, tím více se stávají pojmy o materiálním světě hlubšími a obsažnějšími, a ne naopak. Co je tedy obsahem pojmu z hlediska dialektické logiky? V tradiční logice se pod obsahem pojmu rozumějí jednotlivé znaky, které charakterizují předmět. Obecnější pojem se ve srovnání s méně obecným pojmem odlišuje menším množstvím rysů, jež odráží. Ale ve skutečnosti, hovoříme-li o pojmech v hlubším smyslu slova, musíme jejich obsahem rozumět podstatu, zákonité souvislosti a vztahy věcí, jež pojem odráží a vystihuje. A z tohoto hlediska je jasné, že obsah pojmu nezávisí na počtu znaků, ale na stupni proniknutí k podstatě, k zákonitosti objektivního světa.“³⁵

M. M. Rozentál dává ještě velmi vystižný příklad: „S přechodem od pojmů obchodního zisku, procenta, renty a pod. k obecnému pojmu nadhodnoty se rozsah pojmu zvětšuje, poněvadž zahrnuje větší okruh jevů, t. j. všechny zvláštní formy zisku. Ale protože se tento obecnější pojem nevytváří cestou vylučování znaků, příznačných pro každou zvláštní formu zisku, nýbrž zevšeobecnováním podstaty a zákonitých souvislostí všech těchto jednotlivých forem zisku, jeho obsah se nesmírně zvětšuje, obohacuje, prohlubuje ve srovnání s každou jednotlivou formou. Marx prozkoumal nadhodnotu nezávisle na jejích jednotlivých projevech a formuloval pojem nadhodnoty; tak objevil základní zákon kapitalistického způsobu výroby, působící všude, ať nabyde jakékoliv zvláštní formy v té či oné sféře tohoto způsobu výroby.“³⁶ Toto nesmírně hluboké místo Rozentalovy knihy, bohužel, blíže neukazuje, v jakém je vzájemném vztahu dialektické zobecňování a postup eliminace jedinečných rysů, charakteristických pro formálně logický postup abstrahování. Zatím co při konkrétních úvahách o *Kapitálu* se soudruh Rozentál, jak jsme si už výše ukazovali, sám neustále přidržuje formálně logické eliminace jedinečných a zvláštních momentů, nyní zase naopak užívá obecné formulace, jako by dialektické zobecňování vylučovalo formálně logické eliminování.³⁷

Zajímavé a významné jsou Rozentalovy postřehy o dialektických prvcích v soudech a úsudcích.

Vcelku lze říci, že Rozentalovy *Principy dialektické logiky* první souvisle formulovaly hledisko dialektické logiky při rozboru forem myšlení. Jsou zdravou protiváhou všeobecné tendence k formalizaci lo-

³⁴ Tamtéž, 201 n.

³⁵ Tamtéž, 203.

³⁶ Tamtéž, 204.

³⁷ Pojetí, že zobecňování není formálně logickou eliminací, rozvinul soudruh E. V. Il-jenkov v knize *Dialektika abstraktnogo i konkretnogo v Kapitale Marksa*, Nakl. AV SSSR, Moskva 1960.

giky. Ale uplatňuje se v nich současně tendence dávat umělou „dialektickou“ interpretaci běžným formálně logickým postupům. Soudruh Rozental na jednom místě bystře formuluje, jak toto stanovisko neodráží adekvátně vnitřní rozpornost odražené reality. Píše, že vezmeme-li dva soudy „zboží je užitná hodnota“, „zboží je hodnota“, neodrážíme vnitřní jednotu obou rozporných stránek, jaká existuje v každém objektivně reálném zbožíném výrobku.³⁸ Ale na jiných místech M. M. Rozental označuje za dialektickou rozpornost něco, co vnitřní rozporností vůbec není. Kupříkladu vidí dialektiku v tom, že pojem „den“ předpokládá protikladný pojem „noc“. Ujišťuje čtenáře „Tyto rozpory nejsou vůči sobě navzájem vnějškové; každá z rozporných stránek je obsažena v druhé jako zdroj své vlastní negace. V tom je hluboký smysl Spinozovy poučky, že definice je negací: pojem se definuje svým vlastním protikladem, svou negací. Taková je dialektická povaha *všech* pojmů.“³⁹ „Vezmeme pojem „konečné“; jeho bytí obsahuje svou negaci, nebytí, neboť konečné je to, co se „končí“, co se pohybuje ke svému konci, tj. co předpokládá své nebytí. Pojem „části“ taktéž obsahuje „své jiné“, tj. svou negaci, pojem celku.“⁴⁰ Ale pojem konečného, jenž obsahuje nekonečné pouze jako svou negaci, jež je vně konečného, je právě metafyzický pojem konečného. Dialektika vnitřní rozpornosti nespočívá v tomto předpokladu, že vně daného obsahu existuje něco jiného, něco opačného. Takovéto stanovisko nazýval Hegel stanoviskem „špatné nekonečnosti“, a připojíval je Kantovým antinomiím. Rozentalův předpoklad, že všechny úrovně objektivní reality jsou ve stejném smyslu a ve stejném stupni dialektické, vnitřně roz-

porné, nepozdvihuje rozbor odvozených, kvalitativně nižších úrovní na úroveň rozborů dialektického jádra vnitřních samovývoju, ale naopak, snižuje tuto nejvyšší úroveň dialektického rozboru na úroveň formálně logických postupů.

Závěr

I když je v Rozentalových *Principech dialektické logiky* mnoho myšlenek, jež mají fundamentální význam pro vytyčování základní náplně dialektické logiky, i když v nich je mnoho bystrých argumentů proti absolutizaci matematické logiky, přece jen *Principy dialektické logiky* nekorigují *Otázky dialektiky v Marxově Kapitálu*. I *Principy dialektické logiky* samy vytyčují teze dialektické logiky jen obecně, v konkrétních otázkách sklouzávají na formálně logickou úroveň. Co staví proti formalizaci logiky, je spíše tradiční obsahová formální logika než dialektická logika. Chápou jednotu obsahu a formy příliš bezprostředně, takže podceňují kladné a progresivní rysy matematické logiky.

Rozentalovo filosofické dílo zprostředkovaně odráží dogmatismus údobí kultu osobnosti. Jak jsme si ukázali při rozboru Rozentalova pojetí procesu poznání, podstatné je dle Rozentala pro racionální stupeň poznání tak či onak předem dáno. Rozumové poznání zde je odsouzeno k tomu, aby bylo pouhou konkretizací podstaty, jež je ve své čisté podobě už předem dána ve výchozí abstrakci, přejaté z empirie.

J. Cibulka

³⁸ M. M. Rozental, *Principy dialektické logiky*, 295.

³⁹ Tamtéž, 214–215; podtrženo slovo je podtrženo v Rozentalově originálu.

⁴⁰ Tamtéž, 214–215.